

Тема 1. Ризик у підприємницькій діяльності

Мета: студенти повинні сформувати чітке уявлення про ризик як об'єктивно-суб'єктивну категорію, його об'єкт, суб'єкт, джерела, функції, ознайомитись з основними етапами процесу управління ризиком, мати уявлення про якісний аналіз ризику, знати загальні засади класифікації ризику.

Основні поняття: ризик, невизначеність, об'єкт ризику, суб'єкт ризику, джерела ризику, аналіз ризику, політика ризику, господарський ризик, економічний ризик, фінансовий ризик, комерційний ризик, валютний ризик, інвестиційний ризик.

План

1. Визначення економічного ризику.
2. Процес прийняття економічних рішень з урахуванням ризику.
3. Якісний аналіз ризику.
4. Аналіз чинників ризику.
5. Функції ризику.
6. Класифікація ризику.

1. Визначення економічного ризику

Аналіз проблем економічної науки та практики переконливо свідчить, що врахування невизначеності, конфліктності й породжуваного ними ризику є однією з магістральних ліній розвитку економічної теорії другої половини ХХ ст. Чим складнішим і невизначенішим є навколишнє середовище, тим складнішими є і методи управління, тим актуальнішим є врахування ризику, його аналіз та управління ним. Ризик зумовлюється необхідністю подолання невизначеності, конфлікту на підставі певних суджень, прийняття відповідних гіпотез тощо.

Невизначеність — фундаментальна характеристика недостатньої забезпеченості процесу прийняття економічних рішень знаннями стосовно певної проблемної ситуації. Невизначеність можна трактувати та деталізувати як недостовірність (ефект «марева»), неоднозначність (ефект «нечіткості», «розпливчастості»). Вони, в свою чергу, можуть бути деталізованими (рис. 1.1).

Так, зокрема, невідомість свідчить про повну або часткову відсутність інформації щодо певної проблемної ситуації. Причинами цього можуть бути також неповнота інформації, неструктурованість, неінтерпретованість, несприйнятливність, що значно ускладнює процес прийняття раціональних рішень. Неповнота свідчить про нестачу доступної для реєстрації і необхідної для розв'язання задачі інформації. Неінтерпретованість вказує на відсутність однозначної відповідності між якісними та кількісними складовими інформаційної множини, наприклад, між економічними показниками певного об'єкта (проекту) та числовими значеннями цих показників. Неструктурованість ускладнює чи практично унеможлиблює доступ до

відповідних наявних даних. Несприйнятливість пов'язана з незрозумілою для суб'єкта прийняття рішень (суб'єкта ризику) формою реєстрації і представлення відповідних даних, наприклад, представлення у незрозумілих для суб'єкта одиницях виміру необхідних показників.

Недостовірність свідчить про наявність фіктивних даних, тобто таких, що не об'єктивно відображають проблемну ситуацію. Причинами недостовірності можуть бути неадекватність, суперечливість (різнобій), мінливість, спотворення (свідоме чи ні) необхідної інформації.

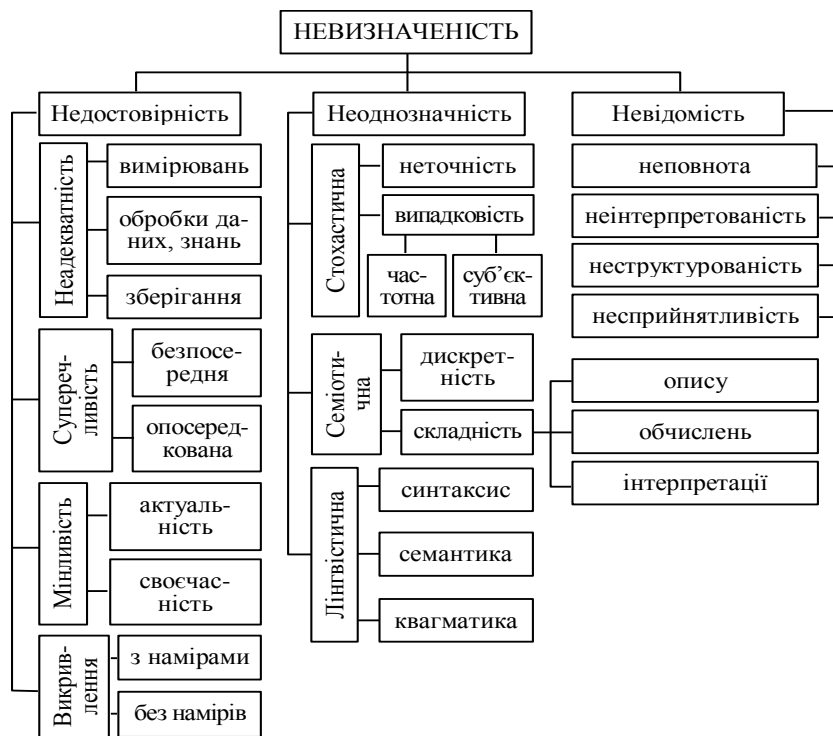

Рис. 1.1. Ієрархія видів невизначеності

Економічний ризик — це об'єктивно-суб'єктивна категорія у діяльності суб'єктів господарювання, що пов'язана з подоланням невизначеності та конфліктності в ситуації неминучого вибору. Вона відображає міру (ступінь) відхилення від цілей, від бажаного (очікуваного) результату, міру невдачі (збитків) з урахуванням впливу керованих і некерованих чинників, прямих та зворотних зв'язків стосовно об'єкта керування.

Це визначення ґрунтується на системному підході до категорії економічного ризику і вказує на необхідність аналізу впливу на об'єкти управління сукупності внутрішніх і зовнішніх чинників і надсистеми, а також урахування ставлення до ризику суб'єктів господарювання (суб'єктів ризику).

Необхідно чітко розрізняти ризик як економічну категорію та його кількісну міру (кількісну оцінку ступеня ризику). Водночас, аналіз низки наукових праць показує, що неможливо виокремити один чи два загальні показники ризику.

Міра ризику є вектором, одна група компонент якого кількісно характеризує окремі грані ризику як об'єктивної категорії. Решта – враховує

ставлення його суб'єктів до невизначеності, конфлікту, і, відповідно, до ризику.

Основними характеристиками ризику є його елементи: об'єкт; суб'єкт; джерела ризику. Наявність всіх елементів ризику є необхідною умовою наявності ризику.

Об'єктом ризику називають економічну систему, ефективність та умови функціонування якої наперед точно невідомі.

Під **суб'єктом ризику** розуміють особу (або колектив), яка зацікавлена в результатах керування об'єктом ризику і має компетенцію прийняття рішень щодо об'єкта ризику.

Джерело ризику — це чинники (явища, процеси), які спричиняють невизначеність результатів, конфліктність у широкому сенсі цього поняття.

Під **інформаційною ситуацією** розуміють певний ступінь градації невизначеності навколишнього середовища в одному з можливих станів із заданої множини, якою володіє суб'єкт управління на момент прийняття рішення.

2. Процес прийняття економічних рішень з урахуванням ризику

Управління ризиком — комплекс управлінських дій та заходів впливу на суб'єкти господарської діяльності, який забезпечує максимально широке охоплення можливих ризиків, обґрунтоване прийняття і доведення їх впливу до оптимально можливих меж для зниження імовірності настання негативних подій і нейтралізації їх наслідків.

Управління ризиком багатоступінчастий процес, що має своєю метою зменшити або компенсувати збиток при настанні несприятливих подій. Важливо розуміти, що мінімізація збитку і зниження ризику — не адекватні поняття. Друге означає або зменшення можливого збитку, або зниження імовірності настання несприятливих подій. У той же час існують різні фінансові механізми управління, наприклад страхування, що забезпечують компенсацію збитку, ніяк не впливаючи ні на його розмір, ні на імовірність настання.

Основні етапи процесу управління ризиком:

- якісний аналіз ризику;
- формування системи кількісних показників ступеня ризику;
- кількісний аналіз ризику;
- моделювання та прогнозування ризику;
- вибір методів впливу на ризик на основі порівняння їх ефективності;
- прийняття рішення;
- управління ризиком та зниження його ступеня;
- контроль і коректування результатів процесу управління.

Аналіз ризику — початковий етап процесу управління ризиком, метою якого є отримання необхідної інформації про структуру, властивості об'єкта та ризику, що йому притаманні. Зібраної інформації повинно бути достатньо для того, щоб приймати адекватні рішення на наступних стадіях.

Аналіз складається з виявлення ризиків та їх оцінки. Під час вияву ризиків (якісний аналіз) виділяються ризики, що притаманні досліджуваній

системі. Оцінка — це кількісний опис виявлених ризиків (кількісний аналіз ризиків), під час якого визначаються такі їх характеристики, як імовірність і розмір можливого збитку, формується набір сценаріїв розвитку несприятливих ситуацій, і для різних ризиків може бути побудовані функції розподілу імовірності настання збитків в залежності від його розміру.

На етапі вибору методу впливу на ризики мінімізується можливий збиток у майбутньому. Як правило, кожен вид ризику допускає два-три традиційних способів його зменшення, тому виникає проблема оцінки порівняльної ефективності методів впливу на ризик для вибору найкращого з них. Порівняння може відбуватися на основі різних критеріїв, у тому числі економічних. Після вибору оптимальних способів впливу на конкретні ризики з'являється можливість сформулювати загальну стратегію управління всім комплексом ризиків підприємства. Це етап прийняття рішень, коли визначаються необхідні фінансові і трудові ресурси, відбувається постановка і розподіл задач серед менеджерів, здійснюється аналіз ринку відповідних послуг, проводяться консультації з фахівцями. І, нарешті, заключним етапом управління ризиком є контроль і коректування результатів реалізації обраної стратегії з урахуванням нової інформації. Контроль складається в одержанні інформації від менеджерів про збитки, що відбулися і вжитих заходах по їх мінімізації. Він може виражатися в виявленні нових обставин, що змінюють рівень ризику, передачі цих відомостей страхової компанії, спостереженню за ефективністю роботи систем забезпечення безпеки і т.п.

3. Якісний аналіз ризику

Своєчасна ідентифікація ризику та станів, до яких він може призвести, дає можливість запобігати небажаним наслідкам, обирати гнучкішу стратегію. У разі підтвердження (перевірки) за допомогою кількісних оцінок показників ефективності й ризикованості з'являється можливість формувати достовірні прогнози щодо майбутньої діяльності та планувати економічні результати. Таким чином, доцільно здійснювати аналіз ризику діяльності та стану безпосередньо підприємства, проектів і стратегій, що ним реалізуються, а також порівняльний аналіз щодо ризикованості діяльності в межах ринкового сегмента, галузі, країни тощо.

Головна мета якісного аналізу ризику — визначити чинники і зони ризику, після чого ідентифікувати всі можливі ризики. Для цього аналізу зокрема, характерними є такі аспекти.

Перший аспект пов'язаний з необхідністю порівнювати очікувані позитивні (сприятливі) результати з можливими економічними, соціальними (як сьогоднішніми, так і майбутніми) несприятливими наслідками. У зв'язку з цим необхідно ідентифікувати причини виникнення ризику, виявити його чинники, види невизначеності та конфліктності, які зумовлюють ризик. Необхідно також здійснити класифікацію ризику.

Другий аспект якісного аналізу ризику пов'язаний з виявленням впливу рішень, які приймаються в умовах невизначеності та конфліктності, на інтереси суб'єктів господарювання.

Як свідчать дослідження, одним з важливих питань в якісному аналізі ризику є, зокрема, аналіз і прогнозування можливих втрат (збитків) ресурсів. Збитки, які можуть спостерігатися у підприємницькій діяльності, оцінюються їх величиною та ймовірністю появи. Це стосується збитків матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, втрат часу і спеціальних видів збитків.

4. Аналіз чинників ризику

Під зовнішніми чинниками слід розуміти ті чинники, які підприємці, як правило, не в змозі змінити, але повинні їх прогнозувати та враховувати, бо вони істотно впливають на стан справ.

Згідно із загальною теорією менеджменту зовнішні чинники доцільно розподілити на дві групи:

- чинники безпосереднього впливу;
- чинники опосередкованого впливу.

Основні з цих чинників наведено на рис. 1.2.

В економічній літературі, присвяченій проблемам підприємництва, виокремлюють такі чотири групи чинників, які належать до внутрішніх чинників ризику:

- стратегія фірми;
- принципи діяльності фірми;
- ресурси та їх використання;

- якість і рівень використання маркетингу.

Рис. 1.2 Система зовнішніх чинників ризику

Джерелами ризику є також такі чинники: відсутність професійного досвіду у керівництва фірм, недостатні економічні знання, фінансові прорахунки, погана організація праці співробітників, сумнівні морально-етичні принципи, недостатня пристосованість (маневреність) фірми до змін навколишнього ринкового середовища, відсутність належного досвіду в сфері маркетингу тощо.

Розголошення конфіденційної інформації — одне з найвідчутніших внутрішніх джерел ризику. Згідно з оцінками експертів втрата лише чверті інформації, яка належить до категорії комерційної таємниці, забезпечує вагомі переваги конкурентам і за короткий відрізок часу призводить до банкрутства половини тих фірм, які допустили розголошення інформації.

Наступним з дієвих внутрішніх чинників ризику є якість продукції та послуг. Порушення вимог до якості продукції може бути наслідком як зовнішніх (неякісна сировина), так і внутрішніх (порушення технологічного циклу) чинників. Тому на підприємстві має діяти чітко організована система управління якістю, зорієнтована на інтереси споживачів.

Основним методом, що дозволяє ідентифікувати можливі сфери виникнення ризиків є причинно-наслідковий метод (рис. 1.3). Метод дає змогу розглядати господарське рішення одночасно в декількох вимірах, відшукуючи “слабкі місця” з закладеним потенціалом негативних наслідків.

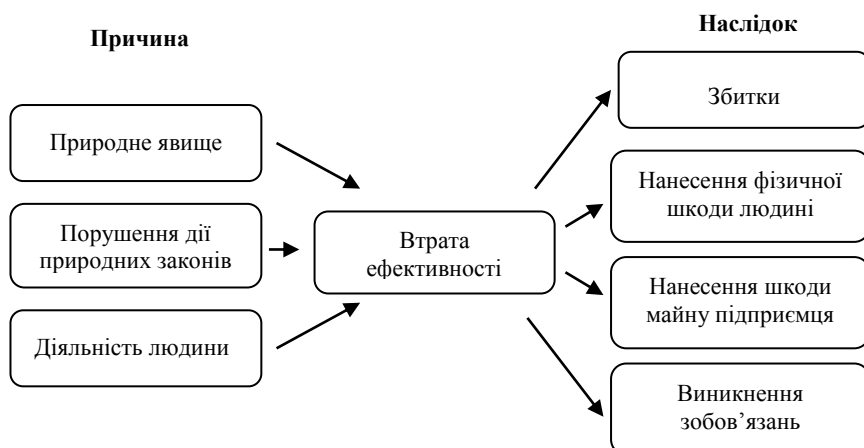

Рис. 1.3. Схема ідентифікації ризиків в господарській діяльності

5. Функції ризику

Розуміння сутності ризику безпосередньо пов'язана з виявленням функцій, які він виконує при здійсненні господарської діяльності. До числа таких функцій належать регулятивна й захисна.

Регулятивна функція ризику має суперечливий характер і може виступати у двох формах: конструктивній і деструктивній.

Конструктивність ризику проявляється, зокрема, у тому, що ризик при здійсненні господарської діяльності виконує роль своєрідного каталізатора. Йому належать такі властивості як активність і спрямованість у майбутнє, пошук новаторських рішень.

Деструктивний характер ризику проявляється у тому, що прийняття і реалізація рішень з необґрунтованим ризиком ведуть до волюнтаризму й авантюризму. У цьому випадку ризик виступає у якості дестабілізуючого фактора.

Захисна функція ризику має також два аспекти: історико-генетичний і соціально-правовий. У першому випадку йдеться про те, що вже на ранніх стадіях розвитку цивілізації люди стихійно шукали засоби й форми захисту від можливих небажаних наслідків. У сучасних умовах така передбачуваність проявляється у вигляді створення фондів ризику та застосування різних методів мінімізації ризику, що дозволяє з одного боку використовувати конструктивність ризику, а з другого – захищати підприємця від негативних

наслідків. Таким чином сама природа ризику спонукає суб'єкта господарювання захистити об'єкт від негативних наслідків ризикованої події.

Сутність соціально-правового аспекту захисної функції проявляється у забезпеченні прав новатора на ризик, оскільки необхідні правові й економічні гарантії, які б виключали у випадку невдачі покарання працівників, що йдуть на ризик. Практична реалізація цього аспекту пов'язана з введенням в кримінально-господарське й трудове законодавство категорії правомірного ризику.

Аналітична функція ризику пов'язана з тим, що наявність ризику передбачає необхідність вибору одного з можливих варіантів рішення, у зв'язку з чим підприємець у процесі прийняття рішення аналізує всі можливі альтернативи, вибираючи найбільш рентабельні (прибуткові) і найменш ризиковані.

Інноваційна функція ризику стимулює пошук нетрадиційних рішень проблем, що стоять перед підприємцем. Ризикові рішення, ризиковий тип господарювання приводять до більш ефективного виробництва, від якого виграють і підприємці, і споживачі, і суспільство в цілому.

6. Класифікація ризику

Тенденція до ускладнення соціально-економічних процесів породжує появу все нових видів і типів ризику. Ризик, як правило, поділяють на два типи — динамічний і статичний.

Динамічний ризик — це ризик, пов'язаний з непередбачуваними (недетермінованими) змінами вартості основного капіталу внаслідок прийняття управлінських рішень або непередбачуваними зсувами у ринкових чи політичних реаліях. Такі зміни можуть призвести як до збитків, так і до додаткових прибутків.

Статичний ризик — це ризик, пов'язаний зі скороченням реальних активів внаслідок втрати частки власності, а також із скороченням доходу через неієздатність організації. Цей ризик може призвести лише до збитків.

Економічна наука ще не створила чіткої системи класифікації ризиків. Очевидно чинниками ризику є все оточуюче нас довкілля, а також усі елементи об'єкта дослідження як складної економіко-кібернетичної системи (джерелами ризику є всі елементи системи, її прямі та зворотні зв'язки).

Видове різноманіття ризиків дуже велике — від пожеж і стихійних лих до міжнаціональних конфліктів, змін у законодавстві, що регулює економічну та підприємницьку діяльність, інфляційних коливань тощо.

Класифікують ризики за такими ознаками:

- ризик, пов'язаний з господарською діяльністю;
- ризик, пов'язаний з особистістю підприємця;
- ризик, пов'язаний з неповною інформацією щодо стану довкілля.

У низці наукових праць запропоновано таку класифікацію ризику:

- за масштабами та обсягами (глобальний, локальний);

- за аспектами (психологічний, соціальний, економічний, екологічний, юридичний, політичний, медико-біологічний);
- за мірою об'єктивності та суб'єктивності (з об'єктивною ймовірністю, з суб'єктивною ймовірністю, з об'єктивно-суб'єктивною ймовірністю);
- за ступенем (мірою) ризиконасиченості рішень (мінімальний, середній, оптимальний або ж допустимий, критичний, катастрофічний);
- за мірою обґрунтованості ризику (раціональний, нераціональний, авантюрний);
- за терміном оцінки та урахування ризику (випереджаючий, своєчасний, запізнений);
- за чисельністю осіб, які беруть участь у прийнятті рішень (індивідуальний, груповий, колективний);
- за ситуаційним класом джерел (в умовах невизначеності, в умовах конфлікту (конкуренції), в умовах розпливчастості (нечіткості)).
- за сферою походження (соціально-політичний; адміністративно-законодавчий; виробничий; комерційний; фінансовий; природно-екологічний; демографічний; геополітичний).
- в залежності від можливого результату (чистий; спекулятивний).

Чисті ризики – передбачають отримання або нульового, або негативного результату. До них належать: погодні ризики, виробничі ризики.

Спекулятивні ризики виражаються в можливості отримання як позитивного, так і негативного результату. До них відноситься більша частина фінансових ризиків, в тому числі інвестиційний ризик.

Кожен вид діяльності характеризується специфічним, притаманним йому набором видів та чинників ризику, що мають найбільш суттєвий вплив, та не обмежуються запропонованим переліком.

Політичний ризик — це можливість виникнення збитків чи скорочення обсягу прибутку внаслідок державної політики. Політичний ризик зумовлений можливими змінами курсу, зсувами пріоритетів на урядовому рівні. Політичний ризик притаманний підприємницькій діяльності і його неможливо уникнути. Його можна лише прогнозувати й враховувати.

Політичні ризики можна розподілити на чотири групи:

- ризик націоналізації та експропріації без адекватної компенсації;
- ризик трансферту, зумовлений можливими обмеженнями та конвертацією місцевої валюти;
- ризик розірвання контракту внаслідок дій владних структур країни, у якій знаходиться компанія-контрагент;
- ризик військових дій і громадських заворушень тощо.

Оскільки на політичні ризики підприємець безпосереднього впливу не має, то їх слід віднести до групи зовнішніх ризиків.

Підприємницький ризик містить у собі групу підвидів та чинників ризику, що притаманні підприємницькій діяльності як специфічній сфері економіки. Його особливості випливають із самого визначення підприємництва як самостійної діяльності особи (або осіб) спрямованої на отримання прибутку через створення нових робочих місць та реалізацію

особистих амбітних планів організаторів справи. Ідентифікація та оцінка підприємницького ризику залежить від досвіду підприємця та ситуації прийняття рішення.

За видами підприємницький ризик поділяють на:

- ризик помилкової стратегії;
- ризик вибору товарів і споживачів (сегмента ринку);
- ризик неправильної оцінки кон'юнктури ринку (співвідношення попиту і пропонування, потенційної ємності ринку, ступеня конкуренції, цінової політики тощо);
- ризик інфляції і зумовленого нею зростання цін на сировину, напівфабрикати, комплектуючі, зміни темпів зростання заробітної платні;
- ризик транспортування сировини і готової продукції;
- ризик нестабільності податкового законодавства, кредитно-грошової політики, митних правил тощо.

Виробничий ризик пов'язаний з виробництвом продукції, товарів і послуг; із здійсненням будь-яких видів виробничої діяльності, в процесі якої підприємці стикаються з проблемами неадекватного використання сировини, підвищенням собівартості, збільшенням втрат робочого часу, неефективним використанням нових методів виробництва.

Комерційний ризик — це лише один з низки підприємницьких ризиків, виникає в процесі реалізації товарів і послуг, вироблених чи куплених підприємцем. Комерційний ризик можна деталізувати на такі складові:

- ризик, пов'язаний з реалізацією товару (послуг) на ринку;
- ризик, пов'язаний з транспортуванням товару;
- ризик, пов'язаний з передачею товару (послуг) покупцеві;
- ризик, пов'язаний з платоспроможністю покупця;
- ризик форс-мажорних обставин.

Фінансовий ризик виникає під час здійснення фінансового підприємництва чи фінансових угод. До фінансового ризику належать:

- кредитний ризик — загроза несплати боржником основного боргу та відсотків, що належать кредиторів;
- відсотковий ризик — загроза втрати комерційними банками, кредитними установами, інвестиційними фондами в результаті підвищення відсоткових ставок, сплачуваних ними по залучених коштах, понад ставки за надані кредити;
- валютний ризик — загроза валютних збитків, пов'язаних зі зміною курсу однієї валюти відносно іншої та національної валюти під час проведення зовнішньоекономічних кредитних та інших валютних операцій;
- ризик втраченого фінансового зиску — це ризик настання опосереднених фінансових збитків (недоотримання прибутку) внаслідок нездійснення будь-якого заходу (наприклад, страхування) чи зупинки певного виду господарської діяльності.

Фінансові ризики — це спекулятивні ризики. Особливістю фінансового ризику є можливість настання збитків у результаті проведення будь-якої операції в фінансово-кредитній та біржовій сферах.

Інвестиційний ризик зумовлюється і залежить від специфіки вкладення підприємницькою фірмою коштів у різні проекти. Види інвестиційних ризиків досить різноманітні та численні. Основні з них подано на рис. 1.4.

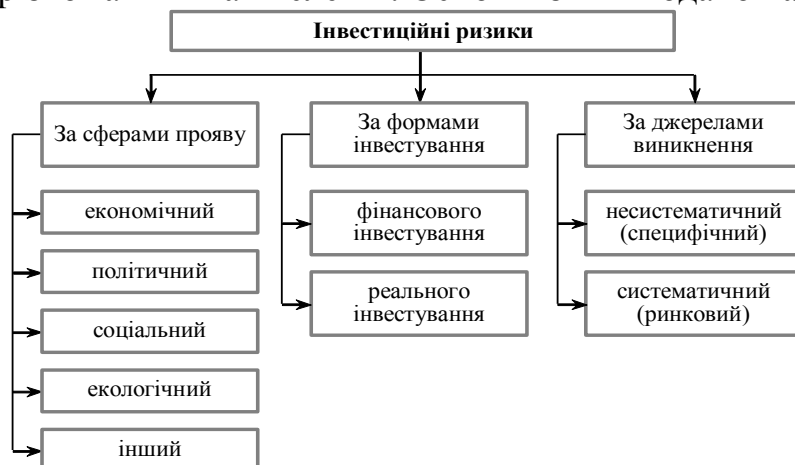

Рис. 1.4. Види інвестиційних ризиків

Щодо джерел виникнення виокремлюють два основних види ризиків:

- **систематичний (ринковий) ризик** визначається зміною стадій економічного циклу розвитку країни чи кон'юнктурних циклів розвитку інвестиційного ринку; значними змінами у податковому законодавстві й іншими аналогічними чинниками, на які інвестор не в змозі вплинути, обираючи об'єкти інвестування;

- **несистематичний (специфічний) ризик.** Цей вид ризику притаманний певному об'єкту інвестування чи діяльності певного (конкретного) інвестора. Він може бути спричинений некваліфікованим керівництвом компанією (підприємством) — об'єктом інвестування, посиленням конкуренції в певному сегменті інвестиційного ринку; нераціональною структурою інвестованих коштів та іншими аналогічними чинниками, небажані наслідки яких можна було б попередити, уникнути у разі ефективного управління інвестиційним процесом (проектом).

Розподіл інвестиційного ризику на систематичний і несистематичний є важливим принципом у теорії портфеля (диверсифікації).

Валютний ризик зумовлений коротко- і довгостроковими коливаннями обмінних курсів валют, які визначаються величиною попиту і пропозиції.

Основні види валютного ризику:

- **операційний ризик** — випадкові зменшення чистого надходження грошових коштів; зниження прибутків і чистого доходу на одну акцію; зменшення частки ринку збуту. Цей вид валютного ризику пов'язаний в основному з торговельними операціями, а також угодами щодо фінансового інвестування і дивідендними (відсотковими) сплатами. Операційним ризиком обтяжені як обіг грошових коштів, так і рівень прибутку.

- **трансляційний ризик** — випадкове зменшення в звітності вартості пасивів в іноземній валюті, що призводить до зниження чистої вартості компанії (підприємства); зменшення у звітності прибутків і показника чистого (нетто) доходу на кожну акцію компанії (підприємства). Трансляційний ризик пов'язаний з інвестиціями за кордон та іноземними

кредитами. Він впливає на величину показників статей балансу і звіту щодо прибутків і збитків при їх перерахунках у національну валюту, а також змінює показники консолідованого балансу групи компаній.

- **економічний ризик** — це випадкове зниження конкурентоспроможності, зниження довгострокової рентабельності. Цей ризик стосується майбутніх контрактних угод. Він має довгостроковий характер, пов'язаний з перспективним розвитком компанії (фірми).

Якщо компанії (фірми) регулярно купують чи продають товари за кордон, вони постійно обтяжені ризиком скорочення виручки чи зростання затрат, пов'язаних з несприятливими змінами курсів валют.

У міжнародній торгівлі економічний ризик існує завжди і компанії (фірми) повинні прагнути до його максимально можливого зниження. Існують два головних наслідки економічного ризику для компанії у разі несприятливої зміни обмінного курсу валют:

- зменшення прибутку від майбутньої операції. Такий економічний ризик називається **прямим**;

- втрата певної частки цінової конкурентоспроможності порівняно з іноземними товаровиробниками. Такий економічний ризик називається **опосередкованим**.

Інноваційний ризик — це міра можливих збитків, які можуть виникнути у разі вкладення підприємницькою фірмою коштів у виробництво нових товарів, технологій, послуг, що не відразу сприймаються ринком або не знаходять свого споживача взагалі.